

KUIDAS VAATAD, NÕNDA NÄED

Eesti ajakirjanike elulood III

KUIDAS VAATAD, NÕNDA NÄED

Eesti ajakirjanike elulood III

Kuidas vaadata, nõnda näed (Eesti ajakirjanike elulood III)

Välja andnud Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut ning Ühendus Eesti Elulood

Esikaanel: Peep Puks ja Peeter Tooming filmimas "Juhan Liivi lugu".

Raamatu ilmumisele on toeks olnud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria tippkeskus) kaudu ja projekt SF0180002s07 "Kultuurikommunikatsiooni kompleksus ja kultuuriuurimise metodoloogilised väljakutsed".

Koostanud ja toimetanud: Anu Pallas ja Sulev Uus
Kujundanud ja küljendanud: Roosmarii Kurvits
Kaane kujundanud: Tiit Hennoste

Raamatus kasutatud fotod on pärit ajakirjanike erakogudest, Eesti Ringhäälingumuuseumist ning TÜ foto- ja videotalitusest.

Autoriõigus: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2009
ISBN: 978-9949-19-057-7

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

EESSÕNA	7
VIRVE ARUOJA (1922)	
Koostegemise vaimus	9
EERIK PURJE (1927)	
Ajakirjanduslikke pudemeid	51
VASSILI AUVÄÄRT (1928)	
Kolm aastakümnet "Rahva Hääle" leival	62
HUBERT VELDERMANN (1929)	
Kodukandilugude lood	99
VIRVE KOPPEL (1931)	
Rahvuskultuuri varasalves	104
TARVO TOOMES (1931)	
Vaade paremalt	116
TIIU VAHI (1932)	
Mõmmi ja Leopoldi režissöör	132
AGO USTAL (1933)	
Ago <i>versus</i> Ago	149
ÜLO KALM (1935)	
Agronoomina ajakirjanduspõllul	175
HILLAR PEEP (1935)	
Televisioonis	194
SULEV UUS (1935)	
Leheneegri leivas	218
KAIDO LIIVA (1937)	
Pool sajandit nagu üksainus viiv	261
ERIK KAMBERG (1938)	
Pikk teekond ajakirjandusse	303
PEEP PUKS (1940)	
Filmimees	339
ÜLLE PUUSEP (1941)	
Kitsasfilmi ajast audiovisuaalse tööstuseni	358
KADI ALATALU (1942)	
Minu elu lugu	377

GRETE NAABER (1942)	
Usu ikka, kasvõi umbrohuseemnesse	389
TOIVO TOOTSEN (1943)	
Kuidas ma olen elanud	408
LINDA JÄRVE (1946)	
Minu aastad on minu rikkus	446
HEIMAR LENK (1946)	
Kahe riigi meediat teenides	465
VARJE SOOTAK (1946)	
Savimäelt <i>universitaseni</i>	473
REET KUDU (1949)	
Rosinatega elupätsike ehk Õnn sündida ilusate inimeste riiki	512
MARIKA TUUS (1951)	
Alati rahva poolel	530
MARIANNE MIKKO (1961)	
Raadiost "Ekspressi", Aafrikast Euroopasse	535
VASTUPEEGELDUSI JA EEMALTVAATEID	561
LISAD	
Nimede register	567
Väljaannete register	595

E E S S Õ N A

*Mõistmine algab eelkõige selle välja mõistmisest,
mille sees ja millega vastandudes me oleme välja kujunenud.
(Pierre Bourdieu, Visandusi eneseanalüüsiks)*

Minevikku jäädvustatakse, uuritakse ja taaselustatakse paljudes erinevates valdkondades ja erineval viisil. Minevik muutub ajalooks ajaloo- ja ühiskonnateadustes, muuseumides, arhiivides, tele- ja filmikroonikates jm, aga samuti iga üksiku indiviidi, tema mälu ja mälestuste kaudu. Omamoodi ajalookirjutaja ning mõtestaja on ka ajakirjanik – tema looming jäädvustab kindla ajahetke ning annab tähenduse ja väärtuse just siis toimunud. Järgmisel hetkel võib kõik olla muutunud. Ajakirjanik pole kroonikakirjutaja, tema peaülesanne on päevakajalise informatsiooni vahendamine ning seepärast on ka tema looming ajaline. Selle tulemused võivad säilida arhiivides vanade ajalehtede köidetena või saadete lindistustena, kuid need ei ütle midagi selle kohta, kuidas see looming sündis, mis oludes, miks just nii ja mitte teisiti. Seda tahku ajakirjaniku töös valgustavad elu- ja ametilood. Need aitavad mõista, millised olid ajakirjaniku moraalsed ja ametialased dilemmad ja kuidas ta neid lahendas. See omakorda heidab valgust küsimusele, miks sel või teisel ajal inimesi ja sündmusi just nõnda tõlgendati ja mõisteti nagu ajalooks muutunud tekstid ja lindistused seda meieni toovad.

Lugeja käes on kolmas kogumik ajakirjanike omakäeliselt või intervjuerijate abiga kirja pandud elulugudest ja mälestustest. Raske on paigutada neid lugusid mingi kindla žanri alla, nad ei ole puhtakujulised (auto)biograafiad, pole ka üksnes mälestuste kirjapanekud või minevikusündmuste meenutused. Nad isegi ei keskendu alati ajakirjanikuna tegutsemisele, vaid räägivad ka paljust muust, mis jutustajale-kirjutajale elus tähtis on olnud, nad on subjektiivsed ja isiklikud. Võib ehk öelda, et need on jutustused elust ajakirjanikuna ja ajakirjanikuelust.

Kolme kogumiku ("Meie jäljed jäävad" 2004, "Teelised helisillal" 2006 ja käesolev) 86 kirjutajat esindavad läbilõiget meie ajakirjanikkonnast 100 aasta jooksul. Kõige vanem autor on sündinud 1906, kõige noorem on 1964. aastakäigust. Vanim põlvkond, üle 80-aastased, keda raamatuis on 12, ulatuvad meenutama aega enne Teist maailmasõda. Enamiku kirjutajate (63) tööaastad jäävad nõukogude aega, mis seadis raskete valikute ette ning jättis vähe võimalusi eneseteostuseks. Kolmel autoril samast, keskmisest põlvkonnast oli jäänud vaid kaudne side oma kodumaa ja rahvaga. Noorim põlvkond (kaheksa 1956 ja hiljem sündinut) astus tööellu murranguajal 1989–1991, mil käsuajakirjanduse ümbersünd tänaseks kasuajakirjanduseks tõi samuti nii mett kui pipart. Nii võib öelda, et esindatud on läbilõige meie ajakirjanduse kui kultuurikandja ajaloost ligi saja aasta vältel.

Ajakirjanike elulugude kogumist alustas Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond ajakirjandusõpetuse 50. aastapäeva eel ning esimene raamat "Meie jäljed jäävad" saigi kokku selleks tärminiks. Teine, raadioinimeste kogumik "Teelised helisillal" valmis Eesti Raadio 80. sünnipäevaks. Käesolev ajakirjanike elulugude kogumik hõlmab nagu esimenegi laiemat meediamaaastikku, koondades nii pressis, raadios kui ka teles/filminduses töötanud isikuid. Üks ookeani tagant saadetud lugu ei tulnud küll elukutseliselt ajakirjanikult, kuid vääris raamatu koostajate tähelepanu huvitava maailmanägemise ja majandus-teemadega.

Koos trükimusta näinud kirjutiste originaalidega lähevad Eesti Kultuuriloo Arhiivi kogudesse mõned sellised meenutused, mis ei saanud avaldamisküpsiks. Olgu viimaste seas mainitud näiteks 102 aasta vanuseks elanud kunagise "Postimehe" ajakirjaniku Meinhard Laurmaa (1905-2008) mälestuste katked, mis õnnestus lindile saada 2007. aasta lõpus, filmimeeste Rein Marani ja Andres Söödi antud intervjuud, mille alusel valmis Madli Zobeli bakalaureusetöö "Režissööride Rein Marani ja Andres Söödi ametilood" (Tartu 2005, käsikirja ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi raamatukogus) või praegu käsikirja jäänud vestlused Kiira Kahni ja Aado Slutskiga.

Mõnigi ajakirjanik ei jõudnud oma meenutusi meie üleskutsetes nimetatud tärrminite ajaks paberile panna, loobus sootuks või kirjutab neid meie algatusest sõltumatult. Elu läheb edasi, mõned lood tulevad juurde, mõnedest jääme paratamatult alatiseks ilma, kui lahkub loo kandja.

Käesolevas raamatus kohtub lugeja kahe tosina eluloolise jutustusega. Siinsetes lugudes avanevad mõnedki telgitagused, kuhu reajakirjanikki tihtipeale ei küündinud vaatama, lugejaist rääkimata. Kaks ajakirjanikku (Vassili Auväärt ja Hubert Veldermann) on sõna saanud ka eelmiste kogumike veergudel, kirjeldades erinevaid etappe oma teedel ja kordamata sealjuures iseennast.

Lugude toimetamisel püüdsime säilitada autorite stiili, tekstides võib ette tulla pisut erinevalt kirjutatud asutuste ja koolide nimesid või ka organisatsioonide nimetusi, termineid.

Kogumiku lõpust leiab lugeja registrid, mis hõlbustavad inimeste ja väljaannete kohta kirjutatu leidmist kolme raamatu ligikaudu 1500 leheküljelt.

Täname meeldiva koostöö eest autoreid, kes nägid vaeva oma ridade lihvimisel, et trükitud sõna selgem saaks. Kolmanda kõite valutuma sünni tarbeks jagasid meiega oma aega Ene Kõresaar, Halliki Harro-Loit, Jüri Sepp, Maret Mälik-Einmann, Mariina Kudritskaja jpt. Tuhat tänu teile ja samuti toredatele kaasteeleliste instituudis, kellela oleks raske oma argiseid asjaajamisi ette kujutada!

Koostajad

VIRVE ARUOJA (1922)

KOOSTEGEMISE VAIMUS

Olen sündinud Härjanurme vallas Sadukülas 19. veebruaril 1922. Minu isa Aleksander Arbeiter oli Saduküla Algkooli juhataja ja ema Lilli samas koolis õpetaja. Kui ma olin aastane, põles koolimaja maha. Mäletan, et olin ema süles ja nägin läbi akna põlevat maja, seda ma tõesti mäletan. Pärastiste juttude järgi tean, et meid viidi kuhugi lähedalasuvasse majja ja ju me siis sealt emaga tulekahju vaatasime. Minu isa agaral eestvõttel ehitati uus, tolle aja kohta küllaltki suur ja esinduslik koolimaja.

1926. aastal suri minu ema. Mäletan teda väga vähe. Ema surma mäletan. Kirst oli meil elutoas kahe akna vahel. Isa istus ema pea juures, hoidis mind süles ja nuttis, nii et pisarad minu põskedele kukkusid. Ema maeti Tartu Maarja surnuaiale Peetri kiriku lähedal, tema haud on Hans Kruusi perekonna matusepaiga kõrval.

Isa abiellus paar aastat hiljem meie kooli uue õpetaja Hilda Jukk'iga, kes oli mulle hea ema, kuigi ma tema elu algul üsna kibedaks tegin. Isa rääkis, et olin väga jonnakalt teda "preili Hildaks" kutsunud. Isa oli siis minuga pikalt sellest rääkinud, et Hilda ei ole enam preili ja kui ma teda emaks kutsuda ei taha, võiksin öelda vähemalt tädi Hilda. Ma olevat seepeale vastanud, et mõtlen järele ja olingi üsna kauaks ära kadunud. Isa oli juba arvanud, et olen kogu loo unustanud, kui ma olin isa juurde tulnud ja tähtsalt teatanud, et "ma mõtlesin järele, olgu pealegi, ma hakkan teda emaks kutsuma". Ja nii ma olevat siis teinudki. Hilda sünnitas kaks poega – Ülo ja Vello, kelle kasvatamise ja hoidmisega mul tuli üsna agaralt tegeleda. Kaklesime palju nagu õed-vennad ikka ja kahekesi said nad minust enamasti ka üsna hästi jagu.

Algkoolis käisin Sadukülas. Kooli tahtsin minna väga varakult ja olevat isale lugema õpetamist peale ajanud, et ma juba natuke oskan, aga ühest asjast ei saa aru. Isa oli mitu korda öelnud, et tal ei ole praegu aega ja küll me edaspidi vaatame. Kui siis tal kord aega oli, võttis ta mind sülle ja küsis, millest ma siis aru ei saa. Mina olevat end sülest maha libistanud ja öelnud, et "ma sain juba ise aru". Isa muidugi pööras asja naljaks ja ütles: "Noh, loe siis mulle!" Ja ma olevatki juba osanud lugeda. Nii mind pandigi varakult kooli ja õppimine läks hästi. Paljud lapsed, kes kaugemal elasid, olid tollal kooli internaadis ööd ja ma mäletan, et me ikka tantsisime igasuguseid ringmänge, kui õppimised olid õpitud.

Kui olin algkooli lõpetanud, otsustas isa, et ka minust peab saama kooliõpetaja ja saatis mind Tartu Õpetajate Seminari vastuvõttueksamitele. See eksam oli eriti tüdrukutele üsna ränk, sest meid oli 76 ja vastu võeti ainult 12. Küllap arvati, et meesõpetajaid on vaja rohkem kui naisõpetajaid. Klassis oli 24 poissi ja 12 tüdrukut. Kuna alustasin kooliskäimist varakult, siis olin klassis üks nooremaid. Kooli direktoriks oli algul Raam (Villem Raami isa) ja hiljem Port (Mart Pordi isa).

Paljud meie klassist olid käinud seminari algkoolis ja tundsid üksteist juba varem. Elfi Türn oli mu pinginaaber, Taimi Kiiss ja Benita Leets head sõbratarid. Meil oli tore kool, aga nõudmised olid üsna ranged. Mäletan üht lugu, kui meie klassi lauluõpetajaks tuli noor, kena ja energiline muusikamees Voldemar Kliimand. Kõik tüdrukud olid temasse pisut armunud, aga minul tekkis temaga kohe konflikt. Muusikaõpetus oli seminaris väga tähtis õppeaine, samuti koorilaul. Kliimand tegi meile õppeaasta algul mingi väga raske töö, mis paljudel ebaõnnestus ja ta ähvardas veerandi lõpul neile puuduliku välja panna. Mina ei mäleta, mis hinne minul oli (vist rahuldav), aga kui me olime temaga klaveritunnis kahekesi klassis, siis ma lihtsalt sõimasin ta läbi. Ütlesin talle, et meie klassis on kõik vastu võetud katsetega ka muusikas, nii et lausa ebanusikaalsed me olla ei saa ja kui nüüd tema, noor õpetaja, juba esimesel õppeveerandil paneb peaaegu poolele klassile puuduliku hinde, siis minu arvates on väga rohkem õpetajas kui õpilastes. Ma ei tea, mis ta minust arvas, igatahes puudulikke hindeid kellelegi koju ei saadetud. Mõni aasta hiljem tuletas ta mulle seda jutuajamist meelde ja ütles, et mul oli tollal õigus.

Koolis kandsime kõik vormi – argipäevadel kitlit ja pidudel sinist kleiti valge kraega. Vist kõik tüdrukud olid kodutütred ja poisid noorkotkad. Igal kevadel tehti kogu klassiga ekskursioon kuhugi Eestis, nii et kuue aastaga sõitsime läbi palju huvitavaid kohti. Eriti on meelde jäänud Petseri klooster oma koobastega ja Taevaskoda. Tihti korraldati klassiõhtuid, tantsukursusi, kohtumisi ja võistlusi teiste koolidega – see oli väga tore aeg ja meil olid väga toredad õpetajad, sest õpetajaks õpetamine usaldati ainult tõesti võimekatele õpetajatele.

Juba seminari- ja keskkoolipäevil oli mul suur huvi teatri vastu ja kange tahtmine kogu elu kellenagi teatris töötada. Tundus olevat kole tore kasvõi ainult lava koristada. Mäletan end arvavat, et näitlejaks pole ma küllalt ilus ja sihvakas, aga kellekski arvasin end ikka sobivat. Ka oma vabal valikul kirjatöid olin alati teatri teemadel kirjutanud ja eesti keele õpetaja vist isegi ütles mulle, et võiksin teatri peale tõsisemalt mõelda. Ta pidas ehk silmas teatri arvustamist. Käisime väga palju “Vanemuise” etendustel. Ühe tüdruku ema oli teatris riidehoidja, tema kaudu saime üsna tihti teatrisse priiilt sisse. Mäletan, et olime hirmsasti armunud Edmund Aumeresse. Passisime etenduse lõppedes teatri ukse taga ja saatsime teda koju. Muidugi oma arvates nii kaugelt, et ta meid ei märkaks. Aga ta vist märkas küll, nagu hiljem selgus. Ükskord peale üht esietendust (vist oli see “Suvi”, kus Aumere mängis Kiirt) saatsime ta koju ja vaatasime läbi akna, mis näitleja peale esietendust teeb. Arvasime, et sellega kaasneb kindlasti mingi suurem pidu ja olime väga pettunud, kui näitleja võttis kapist pooliku saia, murdis otsast tüki ja jõi piima peale.

Ükskord nägin ajalehes kuulutust, et teatri õpperühma võetakse mõningaid õpilasi lisaks, läksin proovima ja sain sisse ka. Aga sellest hiljem.

Kooli lõpetamine sattus väga ärevasse aega. Oli 1939. aasta ja valitsusel käisid läbirääkimised venelastega. Seminaris oli ette nähtud viimasel aastal paar kuud praktikat valitud alal. Minu kui õpetaja erialaks pidi saama matemaatika-füüsika ja selle praktika toimus Tallinnas. Nii olingi viimased kuud 1939. aasta kevadel Tallinnas. Onu Oss oli ostnud Maasika tänavale väga ilusa maja. Müüja oli keegi saksa saatkonnast, kes sel aastal Hitleri kutse peale kolis *Vaterlandi* tagasi. Saksa maale sõitis ka minu vanaema. Elasin sel ajal onu juures. Ma ei mäleta sellest Tal-

linna perioodist suurt midagi, me kõik närvitsesime, mis saab edasi. Väga palju räägiti tollal Soomega ühinemisest. Mäletan, et meil kõigil olid soome ja eesti lipuvärvidega sõrmused, mis tehti eritellimisel. See oli esimene aasta, mil meile hakati õpetama vene keelt ja üldine kokkulepe oli, et hinne ei tohtinud olla üle rahuldava. Tahtsime kõik venelaste vastu sõtta minna ja olime väga vihased, et sõjavägi niisama lihtsalt vene väed sisse lasi. Meie arust oli see häbiväärne. Väga põlatud olid need üksikud, kes komnooreks läksid. Koolipraktika lõppedes oli mingi lõpupidu – hulkusime pärast kaua aega öistel Tallinna tänavatel. Minu mäletamist mööda saime me vastu hommikut teada, et sakslased alustasid venelaste vastu sõda ja olime kõik väga õnnelikud, lootes, et Eesti saab uuesti vabaks.

Sõda jõudis varsti Eestisse. Mina sõitsin koju Sadukülla ja suvel saabusid sinna ka sakslased. Võtsime neid lilledega vastu ja lootsime kõige paremat. Saksa sõdurid armastasid väga vett ja pesemist ning praetud sinki ja kanamune.

Saksa keel tuli mul kähku kuskilt hingesügavusest tagasi – olin ju lapsena vanaemaga, kes meie juures elas, ikka saksa keelt rääkinud – ja olin neile mitmel korral tõlgiks. Mõned külainimesed olid hirmus vihased, kuna olid venelaste ajal paar-kolm päeva end metsas varjanud ja tahtsid nüüd kõiki, kes neile kuidagi kahtlased tundusid, sakslastele üles anda. Mäletan, et see hüsteeriline viha mind jahmatas, kuna just neil polnud ju midagi eriti juhtunud. Aga mõnedel oli juhtunud küll hirmsaid asju. Mu onu Hansu peres olid kaks kõige vanemat poega, kes olid hiljuti ülikooli lõpetanud, tööle hakanud ja perekonna loonud, vangistatud ja Venemaale saadetud (ei tea küll, mille eest) – ja tagasi ei tulnud neist kumbki iialgi. Lapsed ega naised ei saanud neist kunagi midagi teada. Lapsed kasvasid isata. Vene võimu vihkasid kogu hingest muidugi palju. Sakslaste valitsus tõi varsti kaasa suure pettumuse ja esialgne rõõmujoovastus haihtus üsna kiiresti. Ega me küll ausalt öelda alguses surmalaagritest midagi kuulnud.

Mina sattusin koos kooliõe Erika Mölderiga õpetajaks Võiperre, Kadrina kanti, kus oli raskeltkasvatavate laste kool. Oli kaunistegemist, et nendega hakama saada, aga kuidagi me ikka toime tulime. Toiduga oli üsna raske ja meeldivat magusaliisa sai kohalikust siirupivabrikust. Kaua me seal ei töötanud, meid mõlemaid kui saksa keele oskajaid saadeti Pihkvasse saksa ehitusvalitsusse tölkideks ja sekretärideks.

Kodus oli vahepeal juhtunud selline hirmus lugu, et isa arretereeriti ja meie pidime poistega Sadukülalt ära kolima. Olime seal elanud ju üle kahekümne aasta, meil olid loomad ja üsna suur majapidamine. Isa teine naine Hilda oli surnud mais ja naisõpetaja Leida Sihver oli lootnud, et ehk isa hakkab nüüd teda vaatama. Aga kui seda ei juhtunud, kirjutas isa peale kaebekirja, et meie isa on kommunistimeelne, kuna juhatab Sadukülas rahvamaja. See kommunistmijutt oli muidugi täielik vale. Isa oli olnud sotsialist ja tema sõber oli Hans Kruus, kes sai esimeses venemeelses valitsuses ministriks, kuid Vene okupatsiooni ta küll mingil määral ei toetanud. Aeg oli aga niisugune, et kaebekirjade alusel võeti inimesi kinni lähemalt uurimata, kas keegi tõeliselt süüdi oli või mitte. Igatahes pidin mina koos kahe vennaga kogu kolimist korraldama. Olime muidugi kõik parajad tohmanid ja kolimisel läks väga palju asju kaduma. Suuremalt jaolt kolisime loomad ja mööbli Jõune kasuema Hilda vanemate juurde. Poisid käisid algkoolis ja mina katsusin neid toetada, nii palju kui oskasin ja suutsin. Olin Pihkvas, sain

palgalisaks mitmesuguseid nn marketender-kaupu* (seepi, suitsu, pesu, magusat, jooke jne), mida oli võimalik müüa või vahetada. Isa pärast oli muidugi hirm suur, sest üsna paljusid viidi sealt Jalaka liinile mahalaskmisele. Isal läks siiski suhteliselt hästi, vangivalvurite seas oli üks tema endine koolipoiss ja see aitas tal vabaks saada. Vangipõlv kestis tal paar-kolm aastat. Isa, vaeseke jäi üsna kõhnaks. Polli Leida viis talle sinna pakke ja hoolitses tema eest. Leida oli meil varem olnud koduabiliseks, hiljem sai temast isa kolmas naine. Mina sain Tartus jälle Kaikide juurde elama nagu varem kooliajal. Nad olid nii kenad ja võtsid mind sõbralikult oma perre, kuigi mul ju neile üüriraha enam polnud võimalik maksta.

Peaksin nüüd pisut jutustama Pihkva ajast. Saksa keele sain üsna kiiresti nii hästi kätte, et õppisin ära ka kiirkirja ja kirjutasin sealse ülemuse – von Peineni nimelise ohvitseri – kirju, mida ta mulle dikteeris. See saksa sõjaväeline asutus tegeles ehitamisega (*Feldbauamt*). Korrastati oma saksa soost töötajatele kortereid ja ehitati linnas – mida just nimelt, seda ma ei tea. Töölisteks olid peamiselt vene-lased, keda kohalike seast värvati. Nendega ajas asju keegi sakslane, kes oli elanud Venemaal ja oskas vene keelt. Kaugeltki mitte kõik sakslased ei olnud suures Hitleri-vaimustuses. Mäletan üht Jägeri-nimelist vanemat ohvitseri, kes oli väga vastaselt häälestatud. Tema tavatses ikka ruumist lahkudes, kui oli kohal ainult üks vanem kantselei ülem (vist oli ta nimi Breve) ja mina, uksest välja minnes tõsta jalga ja öelda oma tavalist *Heil Hitler*. Naissekretäri kohal olles ta seda iialgi ei teinud. See vanem mees oli minu vastu üldse väga kena ja kohtles mind kui oma tüdrit. Ta tutvustas mulle kõiki nende asutuses töötavaid sakslasi selles mõttes, keda võis usaldada ja keda mitte. Ka oli ta väga range sõdurite suhtes, kes meile tüdrukutele – meid eesti tüdrukuid oli samas asutuses tööl neli-viis – külge lööma kippusid. Olin ju minagi tollal paras tohman oma 19 aastaga ja pean talle tagantjärele väga tänulik olema, et minuga seal midagi ei juhtunud. Ma käisin tollal temaga koos ja kutsel isegi Saksamaal – sain tuttavaks tema perekonnaga ja külastasin oma vanatädisid ja vanaema.

Mul on sellest ajast eriti elavalt meelde jäänud koosistumised meie ülemuse von Peineni taktikepi all. Ta mängis flööti ja pani kogu meie ametkonna ennast kuulama ja saksa rahvalaule laulma. Tahtsin tol ajal väga Tartu Ülikooli astuda ja pääsesin sealt tulema. Sain ülikooli astumiseks kaaskirja, mis mulle hiljem väga suurt muret tegi – oli seal ju selgelt kirjas, et olin töötanud saksa sõjaväe juures ja see paber oli ülikooli arhiivis olemas. Selle paberi sattumine hiljem vene asutuste kätte oleks olnud väga ohtlik, tõenäoliselt 25 + 5 aastat, mis tollal oli kombeks Saksa sõjaväes olnutele mõista.

Tol korral aga sain selle paberiga Pihkvast tulema ja ülikooli sisse eesti keelt õppima. Mingil kombel sain Väike kaare tänavale korteri (selle korteri elanikud olid põgenenud) ja hakkasin ülikoolis loengutel käima. Samal ajal sain sisse oma unistuste maale – “Vanemuise” teatrisse, nimelt õpperühma. Mäletan oma õpetajatest Bernard Kangrot ja Karl Atra. Ader õpetas meid deklameerima ja korrigeeris diktsiooni. Mõlemad olid toredad, targad ja südamlikud inimesed. Näitlejameisterlikkust õpetas Aleks Sats, kes hiljem oli Viljandi teatri juht. Kuna mul oli hädasti vaja millestki elada, ülikoolis ju tollal stipendiumi ei makstud, olin väga õnnelik, kui mind võeti ooperikoori lauljaks ja hakkasin teatrist palka saama. Eks

* *Marketender (markitant) – sõjaväega kaasaskäiv kaubitseja.*

mind aitas selles Tartu seminari tugev muusikaõpetus ja aastatepikkune kooris laulmine. Olime ju kooli lõpetamise puhul laulnud Händeli oratooriumi "Loomine", nii et mul oli üsna hea muusikaline algõpe olemas – kes mind muidu ooperikoori oleks võtnud. Igatahes olin oma unistustele tubli sammu lähenenud ja esinesin isegi laval. Mäletan selgelt oma esimest etteastet – see toimus balletis (vist "Sügis") – tulin lavale mingi pika varrega laternaga, seisin taga vasakul serval ja olin väga uhke. Mõelda vaid, ma seisin teatrilaval täieõigusliku isikuna. Hilisematest ooperitest, millest ma kooriliikmena osa võtsin, on eriti meelde jäänud "Carmen" ja "Talupoja au", mäletan veel "Libahundi" massistseene, kus ma sain proovide käigus lähemalt tuttavaks Tubina teise abikaasaga. Käisin isegi külas nende juures kodus. Mõlemad olid väga sümpaatsed inimesed, aga millest me rääkisime, sellest pole mul küll enam aimugi.

Tollest Tartu perioodist on veel meelde jäänud hirmus libedad ja õhtuti pimedad tänavad. Kukkusin alalõpmata, aga luud-konte õnneks ei murdnud. Korteris elasime koos "Vanemuise" solisti Meta Hanimägiga – kutsusin ta enda juurde, kuna mul oli üksinda elamiseks terve kahetoaline korter. Mööbel oli seal mingil määral olemas, aga meil oli puudus kõigest – toidunõudest, pesuvahenditest, polnud põrandaharja, kühvlit ega üldse midagi vajalikku, rääkimata riidest ja toidust, aga hakkama saime ja oli päris lõbus.

Eestis oli jälle väga ärev aeg. Sõda lähenes ja meie suureks hirmuks olid venelased tagasi tulemas. Seiklesin Tallinna ja Tartu vahel, nii et just Tartu pommitamise perioodil sattusin olema Tartus. Ükskord langesid pommid võrdlemisi lähedale, otse meie vastas sai pihta kino "Apollo" ja meil purunesid aknaklaasid. Venelased tulid Tartule ohtlikult lähedale ja Tallinna tagasi minnes võtsin kaasa kohvritäie asju, sest mul oli kõva kavatsus ära sõita. Sellest siiski midagi välja ei tulnud. Eriti paanikas ma sellest ei olnud, aga kui venelased Tallinna sisse marsisid, otsustasin uuesti Tartu sõita. Tartus oli see maja, kus me elasime (Soola tänaval), maha põlenud ja tuttavatest ei leidnud esialgu kedagi. Käisin koos "Vanemuise" rahvaga tänavaid ja maju koristamas. Majad olid kohutavalt reostatud, vannitoad sõna otseses mõttes täis kakatud ja paljaks varastatud. "Vanemuisesse" saabus Kaarel Ird Epp Kaiduga.

Tartu perioodi lõpul sain teada, et Tallinna teatrikooli, mis toimis Leo Kalmeti juhtimisel, võetakse juurde õpilasi. Olin sel ajal Tartu teatrirühma n-õ lõpetanud (lõpueksamil mängisin "Libahundi" Marit ja sain selle eest kenasti kiita), aga arvasin, et mingit näitlejat polnud minust selle lühikese ajaga küll veel saanud. Ma sattusin sinna õpperühma ju täiendusena, nii et polnud sedagi täies ulatuses lõpetanud. Tahtsin hirmsasti Draamateatri teatrikooli minna. Seda nimetati tollal millegipärast eriklassiks. Selle teatrikooli eelmise lennu olid teiste seas lõpetanud Panso, Vaag, Liiger ja teised head näitlejad, nii et kool oli nimekas ja autoriteetne. Õnnetuseks jäin just eksamite ajaks difteeriasse ja sattusin nakkushaiglasse. Haigusest sain jagu, aga pisikud olid mul kurgust väga visad kaduma ja mind ei lastud haiglast välja. Olin kole õnnetu ja aina kodusin kõigile naisarstidele sõrmkindaid. Võib-olla see aitas kaasa, igatahes lõpuks ma sealt pääsesin, kihutasin kohe Tallinna ning imede ime! – sisse sain. Olin üliõnnelik, kuigi ilma rahata, ilma korterita ja täiesti nii öelda tuule peal. Vahetevahel elasin onu Ossi juures, aga seal polnud mul ka õiget kohta, mõnikord ööbisin teatri garderoobis. Seal sattus mulle peale Priit Põldroos, kes oli meie väga tore õpetaja, ja küsis, millest sa, laps,

elad ja kus sa elad? Ütlesin, et ega mul suurt sissetulekut küll ole ja Põldroos, kena inimene, võttis mu sekretäri abina teatrisse tööle, kuna ma oskasin masinakirja. Nii läks mu elu tüki maad kergemaks ja siis vedas mul veel pööraselt, kuna sattusin tänaval juhuslikult kokku Anni Üttiga, kes oli Saduküla poepidaja tütar ja minu vana tuttav. Tema küsis, kus ma elan, ja kui kuulis, et ausalt öelda mitte kuski, siis kutsus mu enda juurde elama. Tema elas koos pojaga, mees oli vene sõjaväkke mobiliseeritud. Elasin tema juures Suur-Ameerika tänaval väga õnnelikult paar aastat. Saime omavahel hästi läbi. Ta kandis oma mehe nime, nii et oli Anni Konni.

Samal ajal õppisin Draamastuudio eriklassis. Minuga koos olid seal õpinguid juba varem alustanud Heino Mandri, Benita Otti, Tamara Grünberg, Astrid Lepa, Rein Klink, Bernhard Lülle ja teised. Õpetajatest on kõige sügavam mulje jäänud Priit Põldroosist. Arvan, et Põldroosil oli üks lavastajale väga oluline talent – nimelt oskas ta näitlejale teha märkusi, mis teda tõeliselt aitasid, mitte pidada pikki jutlusi alltekstist ja tüki ideest, mis igale arukale näitlejale on enamasti selge, kui ta on näitemängu läbi lugenud. Lõpupeksamil mängisin Dorine'i Molière'i "Tartuffe'is". Sain selle osa eest väga kiita ja olin oma meelest juba üsna kihvt näitleja. Igatahes Põldroos lubas mind Draamateatrisse võtta. Aga siis tegin suure rumaluse. Lõpuetendusi oli näinud ka Kaarel Ird, kes hakkas mind Tartu kutsuma, lubas palju suuri osi ja huvitavat tööd. No mida muud noor näitleja igatseb! Lasingi endale augu pähe rääkida. Põldroos küll hoiatas mind, et ma lähen Irdiga tülli, aga ütles, et nii palju huvitavat tööd ma Draamateatris muidugi esialgu ei saa. Ja ta lubas mind Draamateatrisse tagasi võtta, kui peaks Irdiga viltu minema.

Eks vist üks põhjus oli ka, et mind tõmbas Tartu tagasi – ikkagi kodulinn. Tartus läks mul esialgu üsna hästi, mängisin palju ja sain kiita. Õnnetuseks tuli mul "Pygmalionis" dubleerida Kaidut. Kaidu oli minust vanem ja tollal juba kaunis n-ö laialivalguva kehaga. Ei tarvitsenudki mul eriti parem näitleja olla, et selles osas temast populaarsem olla. Asi lõppeski halvasti. Ird söömas mind, et olen pärit "Kalmeti kirbutsirkuses" ja et minust head nahka ei saagi tulla. Mina olin naiivne loll ja lootsin Irdiga asju klaarida – kirjutasin pika kirja, et ma ei saa aru, mida ma nüüd järsku olen valesti teinud jne, aga see ainult valas õli tulle. Ird oli tollal veel Kunstide Valitsuse juhataja ja hirmsasti tähtsust täis. Oli aasta 1949 – hirmus aeg! Käisid arreteerimised ja mul hakkas hirm, et saadakse teada, et ma Saksa sõjaväe juures töötasin. Samal ajal arreteeriti Heino Mandri. Kui siis hakati

Tallinna Draamastuudio eriklassi lõpuetendus "Tartuffe" 1947. Dorine'i osas Virve Aruoja.

rääkima, et Moskvast olevasse eesti stuudiosse oli võetud lisaks uusi inimesi, hakkasin mõtlema, et järsku oleks hea Eestist jalga lasta. Oli parajasti talvine koolivaheaeg, sain rääkida mõne poisiga, kes olid "Vanemuisest" Moskva õppima läinud, ja otsustasingi proovida, et ehk saan sinna sisse. Mingit soovituskirja Eestist polnud mul lootust saada, sest seal oleks pidanud olema Irdi allkiri, ja nii sõitsin iseenese tarkusest Moskva.

Ausalt öelda oli see päris hull temp ja ma ei saa siiani aru, miks prof. Sudakov mind vastu võttis. Tegin talle mingi etüüdi ja lugesin Sütiste "Rüblikut". Vene keelt ei osanud ja rääkisime omavahel saksa keelt. Ma arvan, et teda hämmastas minu julge pealehakkamine, kui ma niiviisi omal algatusel Moskvasse pühkisin. Igatahes sisse ma sain. Lubasin Sudakovile pidulikult, et õpin ära vene keele ja seda ma tõesti ka tegin. Tulin Moskvasse 1949. aastal märtsi algul, mai lõpul tegin kõik eksamid – nii kirjalikult kui suuliselt – vene keeles ja ilma tõlgi abita. Mind toodi lausa eeskujuks ja käidi vaatamas kui imelooma. Keele õppimine oli seal korraldatud nii, et meile kõigile, kes keelt ei osanud, anti venelastest šefid, kes meiega siis vestlesid ja meid aitasid. Minu põhiliseks tegevuseks kujunes raamatukogus istumine ja keele õppimine. Avastasin enda jaoks tõhusa meetodi võtta vene- ja eestikeelne raamat korruga ette ja püüda lugeda vene keeles. Nii oli tundmatute sõnade otsimine hõlpsam kui sõnaraamatust.

Üks suur ehmatus oli ka. Olin vist vaevalt kuu aega Moskvast olnud, kui sain kutse ilmuda KGB-sse ülekuulamisele. Stuudiost oli just arreteeritud kaks tüdrukut ja üks poiss (Palu, Greenberg ja ?). Olin pöörast hirmu täis, mul polnud kellegagi oma muret jagada. Ega tohtinud ka. Kuna mu vene keele oskus oli tollal veel minimaalne, siis ma isegi ei mäleta, kuidas ma ülekuulamise kõigest aru sain. Tuleb vist arvata, et mulle anti eesti keelt kõnelev tõlk (selle ülekuulamise protokollis anti mulle 16 aastat hiljem lugeda ja see oli eesti keeles). Kohe esitati mulle küsimus, kas mul on kirjutusmasin. Vastasin, et jah, on. Kas ma laenasin oma masinat ühele stuudio poisile (see oli Palu, kes töötas varem minuga koos "Vanemuisest" ja kes oli arreteeritud). Ütlesin, et laenasin jah. Et kas ma tean, mis ta kirjutab. Ütlesin, et ei tea. Kas ta ütles, miks ta masinat tahab? Ütles, et tahab jutustust kirjutada. Küsisin, mis ta siis kirjutab? Vastati muigega, et jah, jutustust. Siis küsiti minu käest üsna mitme stuudio liikme meelsuse kohta. Vastasin kõigi suhtes, et ma ei tea, kuna olen stuudios nii vähe aega olnud. Ainult Virve Kiplet ja Palu tundsin varasemast ajast, teiste kõigi kohta sain öelda, et ma tõesti ei tea. Virve oli tollal vist ainuke partei liige, nii et tema kohta eriti midagi ei päritud ja Palu kohta ma ka midagi ei teadnud.

Pean ütlema, et kogu ülekuulamine oli rahulik ja minult ei püütud midagi välja pressida. Kui aastaid hiljem seda ülekuulamise protokollis lugesin – mind kutsuti Tallinnas uuesti ülekuulamisele –, siis jäi mu süda rahule, ma ei olnud tõesti mitte kellegi kohta ühtegi sõna öelnud, mis kedagi võis kahjustada. Mingit koostööettepanekut mulle ei tehtud, ainult andsin kirjaliku lubaduse, et ma oma kirjutusmasinat enam kellelegi ei laena ja pidin järgmisel päeval tooma paberi kõigi tähtede ja märkidega, mida minu masinaga oli võimalik kirjutada. Seda ma ka tegin. Kui mulle 16 aastat hiljem seda paberit näidati, mis Palu oli minu masinal trükinud, siis oli see mulle kaunike ehmatus. See oli üks lehekülj, kus oli kirjas, mis nõukogude võim oma esimestel valitsusaastatel Eestis oli teinud – kui palju tapetuid, kui palju küüditatuid ja üldjoontes ka, mis varandustest oli ära

viidud. Nad olevat tahtnud seda paberit Moskvas ameeriklastele üle anda. Seda öeldi mulle sellel teisel ülekuulamisel Tallinnas, mitte Moskvas. Sain tagantjärele aru, kui võimalik oleks olnud, et ka mind tollal oleks arreteeritud. Mul oli vist lihtsalt õnne, et sattus inimlik ülekuulaja või arvasid nad, et selleks korraks arreteerituist eesti stuudiost piisab. Rohkem mul Moskvas pahandusi ei olnud, aga igatahes tegi see mind väga ettevaatlikuks ja õpetas keelt hammaste taga hoidma.

Hakkasin oma masinat hoidma Eesti esinduses, mis oli otse meie kooli vastas üle kitsukese tänava (Sobinovski *pereulok*). Hiljem sain sellest suurt kasu. Kui ma vene keelt juba hakkasin oskama, alustasin kohe tõlkimisega. Moskvas tuli mul esialgu läbi ajada ainult tillukese üliõpilasstipendiumiga ja hakkasin kohe lisisissetulekute järele vaatama. Kui ma kord seal esinduses jälle koridoris kirjutasin, nägi mind August Jakobson, kes väga tihti esinduses elas ja töötas, ja küsis, kas ma tahaksin temale midagi masinal ümber kirjutada. Olin muidugi suure heameelega nõus ja sellest kujunes mulle hea lisisissetulek. Olin ju ka ülikoolis paar aastat eesti keelt õppinud, vigu ma ei teinud, trükkisin tema näidendeid, jutustusi ja artikleid suure hoolega. Igatahes oli ta mu tööga rahul ja maksis vürstlikult. Kui tema abikaasa mulle esimest korda maksmiseks ümbriku ulatas, siis lausa ehmatasin ja ütlesin, et see töö nii palju ei maksa. Abikaasa ütles, et tema ei tea sellest midagi, temal on korraldus mulle nii palju maksta ja ärgu ma muretsegu, Jakobsonil rahapuudust ei ole. Noh, mida ma siis ikka muretseksin. Olen Jakobsonile siia maani tänulik. Nii viisi sain üht-teist koju saata. Isa oli vahepeal Leida Polliga abiellunud ja neil tulid riburada lapsukesed – üks tütar ja kaks poissi. Neil oli vaja jalanõusid ja dresse, kõigile oli vaja suhkrut, mida Moskvas saada oli ja Eestis teps mitte. Eks ma siis katsusin neid sel Moskva perioodil natuke haaval varustada.

Mis puutub õpingutesse, siis väga huvitavad olid muusika ja liikumise tunnid. Õppisime mängima kujuteldavas orkestris kujuteldavate instrumentidega ja palju muud. Arvan, et kõige rohkem haris meid Moskvas siiski rohke teatrikülastamine. Nägime väga palju häid etendusi ja suurepäraseid näitlejaid.

Olin kogu Moskva aja kirjavahetuses Heino Mandriga, kes Venemaal vangis istus, samuti tema vanematega, kes tema pärast Venemaale küüditati. Katsusin talle vahete-vahel mõne raamatu ja pisut toidupoolist saata. Olin ka oma vanatädidega, kes olid Ida-Saksamaal Greifswaldis, kirjavahetuses ja imestan siia maani, et mulle ei ühe ega teise pärast mingit pahandust ei tulnud. Ausalt öelda ma ei tulnud selle pealegi, et sellest võiks mingi pahandus tulla, aga paljud kartsid tollal nii välismaale kui vangilaagrisse kirjutada.

Üldiselt oli Moskva aeg põnev, õpetlik ja seiklusrikas. Paljud õpetajad eesotsas prof. Sudakoviga olid suurepäraseid. Meie lääne kirjanduse lektor oli Aleksander Poll (ta ise ütles enda kohta nii: *Aleksander, no ne Puškin, Poll, no ne Robson*), suurepärase lektor ja hea asjatundja. Ahmisime endisse Moskva kultuurielu, kuidas vaid jaksasime. Mul oli väike romaan Jevgeni Svetlanoviga, kellest hiljem sai kuulus vene dirigent, kes on esinenud kogu maailmas – aga minule on pühendatud kolm tema loodud laulu. Tore kah. Eraelust veel nii palju, et tõsine romaan tuli mul Aksel Oravaga – see kestis tervelt kuus aastat. Mul ei olnud algusest peale sellesse romaani suurt usku. Aksel oli minust seitse aastat noorem ja ma ei uskunud, et see suhe püsima jääb. Ega jäänud ka.